

УДК 347.62:340.151:93"04 / 10"(477)

ПОЛЯНСЬКИЙ ШЛЮБ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Камінська Олена Анатоліївна,
кандидат історичних наук, доцент,
професор кафедри загальноправових та
соціально-гуманітарних дисциплін
(Херсонський факультет Одеського
державного університету внутрішніх справ,
м. Херсон, Україна)

У статті розглядаються особливості укладення шлюбу полянами – приведення нареченої до будинку нареченого, що регулюються давніми звичаями і традиціями. Висвітлено характерні риси полянського шлюбу: дохристиянський шлюб встановлювався за допомогою язичницьких релігійних обрядів; у шлюб вступали в віці, у якому були вже можливі подружні стосунки; шлюб передбачав дотримання певних рівнів спорідненості; до обряду укладення дохристиянського шлюбу входив і внесок плати за наречену в формі віна і приданого. Виділено етапи укладення шлюбу: змова – між родичами нареченого і нареченої, предметом якої могла бути принципова згода сторін про укладення шлюбу між їхніми дітьми, умови приведення нареченої і терміни одруження; заручини – які супроводжувала трапеза у батьків нареченої; весілля – передбачало урочисту обстановку з дотриманням установлених обрядів; принесення наступного ранку приданого за нареченою.

Ключові слова: договірний шлюб, укладення шлюбу, приведення, поляни, звичаєве право.

Полянский брак: историко-правовой аспект

Каминская Елена Анатольевна,
кандидат исторических наук, доцент,
профессор кафедры общеправовых и
социально-гуманитарных дисциплин
(Херсонский факультет Одесского

государственного университета
внутренних дел, г. Херсон, Украина)

В статье рассматриваются особенности заключения брака полянами – приведение невесты в дом жениха, которое регулировалось древними обычаями и традициями. Освещены характерные черты полянского брака: дохристианский брак устанавливался при посредстве языческих религиозных обрядов; в брак вступали в возрасте, в котором были уже возможны супружеские отношения; брак предусматривал соблюдение определенных степеней родства и свойства; в обряд заключения дохристианского брака входил и взнос платы за невесту в форме вена и приданого. Выделены этапы заключения брака: стговор – между родственниками жениха и невесты, предметом которого могло быть принципиальное согласие сторон о заключении брака между их детьми, условия приведения невесты и сроки бракосочетания; помолвка – которой сопутствовала трапеза у родителей невесты; свадьба – предусматривавшая торжественную обстановку с соблюдением установленных обрядов; приношение на следующее утро приданого за невестой.

Ключевые слова: договорной брак, заключение брака, приведение, поляне, обычное право

Marriage of polyany: historical and legal aspects

Kaminskaya Helena Anatoliyvna,
candidate historically sciences, assistant
professor,
Professor of department of common law
and social humanitarian disciplines
(Kherson Faculty of Odessa State
University of Internal Affairs, Kherson,
Ukraine)

This article deals with the peculiarities of the marriage of polyany, regulated by ancient customs and traditions.

The first mention of the marriage life of the Eastern Slavs is contained in the Old Russian chronicle. The Chronicler speaks of polyany as the only people who made marriages and who had wedding traditions and rituals. Before the adoption of Christianity, polyany had a marriage custom – bringing the bride to the groom's house. Bringing actually constitute a contractual marriage. It is concluded that the pre-Christian marriage of polyany is characterized by the following features:

- pre-Christian marriage was established through pagan religious rites;
- marriage entered into an age at which marital relations were already possible;
- provided for the observance of certain degrees of cognation and internals;
- the ceremony of the conclusion of the pre-Christian marriage included the fee for the bride

in the form of a veno and a dowry.

The stages of marriage were singled out:

- collusion – between the relatives of the groom and the bride, the subject of which could be the principal consent of the parties on the marriage between their children, the conditions for bringing the bride and the terms of the marriage
- engagement, which was accompanied by a repast at the bride's parents. And one of the most important composite of engagement, symbolizing the ancient Eastern Slavic rite of sacrifice was the

cutting of cheese. The bridegroom's refusal of engagement was considered a great disgrace for bride. Therefore, in the event of a break in the engagement, the groom and his parents had to compensate for the moral damage inflicted for the bride and the cost of the meals.

- a wedding that provided a solemn atmosphere with observance of the established rituals (the bride put her hand into the groom's hand, and the bride and groom exchanged presents, the vestment of the bride in wedding attire; bringing the bride to the groom's house, where she was greeted with honey, bread and thrown with various fruits, after three rounds around the hearth, and seated on the animal hide, turned fur up; the groomsman solemnly weaved the braids of the bride and cut them, the bride flaunted the groom; guests were given a wedding crochet; women and groomsman dressed the newlyweds in new shirts and solemnly laid them on the couch; Meanwhile guests were given a lush fun with a touch of phallic worship; After the wedding night, the newlyweds, accompanied by cheerful cronies, were allowed to clean themselves with water, and probably with fire; offering the next morning for the bride's dowry.

It is noted that in the future, bringing the bride into the groom's house as a form of marriage became more important, as it was more civilized due to the existence of certain contractual requirements: the consent of the young, their relatives, the existence of both the wicked and the dowry; and in general, as the closest to the Christian outlook.

Key words: contractual marriage, marriage, bringing, polyany, common law.

Шлюб і сім'я завжди викликали підвищений інтерес. Глибоко вкорінені у свідомості давньоруських людей язичницькі обряди справили величезний вплив на формування норм шлюбно-сімейного права Київської Русі, у вигляді звичаїв і традицій дійшли до наших днів. Тому дослідження форм і процедури укладення язичницьких шлюбів мають велике значення для розуміння еволюції шлюбно-сімейних відносин.

Дослідженню питання шлюбно-сімейного звичаєвого права дохристиянських часів у своїх працях приділяли увагу М. Грушевський, І. Беляєв, В. Сергієвич, М. Владимирський-Буданов, В. Шульгін, С. Юшков, Н. Пушкарьова, Н. Беляєва, О. Ярмонова, В. Озель, Я. Щапов, Д. Нікітін, Л. Нідерле та ін.

Тим часом деякі аспекти дошлюбного і сімейного життя, уявлень слов'ян про шлюб залишаються недослідженими. Яким, наприклад, був шлюбний ритуал, у чому полягав сенс його окремих процедур тощо.

Виходячи з цього, метою дослідження є: на основі системного аналізу звичаєво-правових норм, історично-юридичної літератури дослідити особливості та закономірності процедури укладення шлюбу, що існувала у полян у язичницький період.

Основними документами, що дають можливість дослідити зазначений період є літописи. Вони вказують на те, що у ті часи шлюб виступав об'єктом правового регулювання [1, с. 29]. Так, за свідченням Нестора, поляне «брачный обычай имяху: не хожаше зять по невесту, но приводяху вечерь, а завтра приношаху по ней, что вдадуче» [2, с. 6].

Слова «приводити» «вести» неодноразово вживалися літописцем для

зображення шлюбних союзів князів: «Игореви взрастьшю и хожаше по Олзе и слушаше его; и приведоша ему жену от Плескова, именем Ольгу» [2, с. 12]. Тобто, у полян наречену урочисто вводили до будинку нареченого. Літописець неодноразово підкреслює значиму юридичну силу цього обряду. Перераховуючи синів Володимира, які мають право на спадкування за князем, літописець називає тільки народжених від п'яти т.зв. «введених» дружин, відокремлюючи їх від дітей наложниць, таким чином, вказуючи на існування різниці між законним шлюбом і наложніцтвом. Вірогідно, форма укладення шлюбу виражалася в урочистому приведенні нареченої [3, с. 11].

Дискусії серед науковців викликає питання про необхідність згоди на шлюб молодих. З одного боку, така форма закріплення шлюбних стосунків свідчить про часткову втрату жінками права на прояв вільної волі при виборі коханого чоловіка і переважної ролі у цій справі родичів або батьків нареченої. На підтвердження, крім уже згадуваного приведення Ольги до Ігоря, літопис містить свідчення: «У Ярополка же жена грекия бе, и бяше была черницею, бе бо привель ю отець его Святославъ и вда ю за Ярополка, красоты ради лица ее» [2, с. 32].

З іншого боку, той же Нестор дає і протилежні відомості: коли князь Володимир мав намір одружитися з дочкою полоцького князя Рогнедою, то батьки нареченої звернулися за згодою до неї самої, тим самим надаючи їй право вибору між Володимиром і Ярополком. І Рогнеда чітко сформулювала свою відмову на шлюб з князем Володимиром: «... не хочу разути сына робичича» [2, с. 32]. Відповідно, це дає можливість наголошувати на необхідності згоди при шлюбі через приведення [4, с. 288]. З іншого боку, оскільки шлюбна змова – це, перш за все, майнова угода, то й остаточне рішення приймалося батьками або родичами як молододі, так і молодого [5, с. 219].

Характерною рисою шлюбу, ймовірно, було дотримання певних рівнів спорідненості. Як указує Нестор, поляни, на відміну від інших слов'янських племен «своих отець обычай имуть кротокъ и тихъ, и стыденье к снохамъ своимъ и къ сестрамъ, къ матеремъ и къ родителемъ своимъ, къ свекровемъ и къ деверемъ велико стыденье имеху» [2, с. 6].

У разі досягнення згоди між батьками молодих наступав останній етап змови – заручини. Не зважаючи на усталену думку про те, що заручини – це обряд християнський, це не зовсім так: відомо, що в середині X ст. сватів до великої княгині Ольги засилав деревлянський князь Мал [6, с. 71].

За звичаєм, заручини супроводжувала трапеза у батьків нареченої. Їли пиріг –коровай, кашу і сир. Причому розрізання сиру було однією з найважливіших складових заручин, що символізує принесення жертви: наречена вносила сир, він різався сватом і роздавався всім присутнім у будинку [7, с. 29]. Отже, розрізання сиру і закріплювало заручини. Відмова нареченого від нареченої після заручин вважалася великою ганьбою для неї [8, с. 244]. Тому, в

разі розриву заручин, наречений і його батьки мали відшкодувати моральну шкоду, завдану нареченій, і витрати на частування. Ця норма звичаєвого права була санкціонована державою і знайшла своє відображення в ст. 35 Великої редакції Церковного статуту князя Ярослава: «Про девку сыр краявши, за сором ей 3 гривны, а что потеряно, тое заплатити, а митрополиту 6 гривен, князь казнить» [9, с. 191].

Шлюб відбувався в урочистій обстановці з дотриманням установлених обрядів. Приводили наречену і приступали до церемонії, під час якої наречена вкладала свою руку в руку нареченого; вони обмінювалися подарунками, серед яких особливо важливим було яблуко, очевидно тому, що в ньому полягав якийсь символ родючості і любові, потім півень або курка (чорна) [10].

Наступна процедура – одягання нареченої у весільне вбрання, що називалося, вірогідно, наметька. Увечері наречену приводили до будинку нареченого, де молоду зустрічали медом, хлібом і засипали різними плодами (зернами хлібних злаків, маком, горохом і т.ін.), щоб вона була плодovitа і заможна. Потім молоду тричі обводили навколо вогнища, для того, щоб вона вклонилася і принесла жертву домашнім богам. Після чого її, нарешті, саджали на звірячу шкіру, повернену хутом догори. При цьому гостям роздавали весільний коровай [11, с. 205]. На весільному бенкеті обов'язково пригощали медом.

Під час шлюбної церемонії відбувалися обряди, які символізували перехід дівчини з-під влади батька під владу чоловіка. Наприклад, дружки урочисто розплітали коси нареченій і стригли, а решту волосся укладали під очіпок, обгорнутий фатою. Або обряд знімання взуття з нареченого нареченою. Ймовірно, цей обряд був символом згоди на шлюб з цим чоловіком і виразом покірності своєму чоловікові [12, с. 161].

Зважаючи на те, що крім свідостів Нестора в оповіданні про Рогнеду, обряду «знімання взуття» у літописах і актових матеріалах більш пізнього періоду не виявлено, існує думка про його відмирання [3, с. 11]. Однак, у XVI–XVII століттях на знак покори наречена повинна була зняти з майбутнього чоловіка чоботи. В один чобіт наречений клав батіг, а в іншій – дорогоцінний камінь або монету. Якщо дівчині вдавалося зняти спочатку той чобіт, у якому знаходилась монета, вважалось, що вона буде щасливою. Якщо у чоботі був батіг, то все життя їй доведеться догоджати чоловікові. При цьому наречений на знак своєї влади над жінкою символічно бив свою майбутню дружину батою по спині.

Обидва обряди символізували покірність жінки майбутньому чоловікові. Так, з церковних повчань і літописів, відомо, що дівчина одразу ж ставала дружиною того, хто їй, простоволосій, накидав на голову покривало або повий і кому вона знімала взуття з ніг.

Після дотримання всіх необхідних формальностей жінки і дружки

одягали молодят у нові сорочки й урочисто укладали їх на ложе [11, с. 205].

Гості тим часом віддавалися буйним веселощам з відтінком фалічного культу. «Некий христолубец и ревнитель по правой вере» у своєму «Слове» писав: «...и егда же оу кого их боудеть брак и творять с боубны и с сопельми и с многыми чюдесы бесовьскими...». Під цими бісівськими чудесами автор мав на увазі непристойний обряд, пов'язаний з виготовленням і обрядовим використанням предметів, що символізують фалос. Чорноризець Яків говорить про «плясанье и гуденье» на язичницьких шлюбах. Скоморохи, труби, гуслі супроводжували шлюби [13, с. 45].

Після шлюбної ночі молодят, у супроводі дружок, відводили очиститися водою, а можливо, і вогнем [11, с. 206].

Заключним етапом полянського весілля було, за свідченням літописця, «принесення» наступного ранку за нареченою того, що «по ней (нареченій) вдадуче». Сенс цього висловлювання допускає можливість двоякого розуміння: 1) на другий день наречений приносить батькам плату за наречену; 2) на другий день приносять до будинку нареченого придане нареченої.

З одного боку, літописець засвідчує, що за дружин платилося віно. Про Володимира Великого сказано, що він «вдасть за вено грекам Корсунь царице деля» [2, с. 50]. І далі: «вдасть Ярослав сестру свою за Казимира и вдасть Казимир за вено людий 800, яже бе полонил Болеслав, победив Ярослава» [2, с. 67]. Слово віно походить від дієслова вініти, яке означає цінувати, купувати: «не пят ли птиц вениться пенязема двема». У народних обрядах і до наших днів наречений розглядається як купець, а наречена як товар: під час «викупу» нареченої у родичів наречений проходить різні веселі конкурси і випробування і дає символічну плату за наречену. Традиційним для історично-юридичної літератури є тлумачення віна як плати, суми викупу за наречену. З часом віно втратило свій первісний зміст і перетворилося на звичайний дар нареченого батькам або родичам нареченої. Згодом рідні дівчини почали передавати їй цю плату разом з приданим, що перейшло у звичай дарувати віно вже не родичам молодой, а їй самій. Так, князь Рюрик своїй дружині Ефанді «при море град с Ижорою в вено дал» [14, с. 55].

З іншого боку, Руська Правда містить відомості про те, що брати давали придане за сестрою. Звідси, якщо наречену ввечері приводять до будинку нареченого, то і придане доставляють йому ж. Цю версію підтверджує літописець Переславля-Суздальського, за яким деревлянському князю Малу снилося, що княгиня Ольга приносить йому придане: «...пръты многоценьны червены вси жемчюгомъ иссаждены и одеяла чръны съ зелеными оузоры и лоди, в нихъ же несенымъ быти, смолны» [15, с. 11]. Отже, рідні нареченої приносили придане.

Приведення нареченої до будинку нареченого і дотримання при цьому всіх необхідних обрядів надавало шлюбну юридичну силу. Так, Нестор чітко

розмежовує законних дружин князя Володимира, яких він називає «водимыми», тобто приведеними згідно з обрядом, і наложниць [10].

Більшість обрядів, які супроводжували шлюби, вже до IX ст. втратила своє початкове релігійне значення і зберігалася тільки як данина традиції. Однак, биліни, пісні і церковні документи XIII–XV століть свідчать, про те, що у залежного населення («на простых людех») цей обряд зберігався і надалі.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що у полян процедура укладення шлюбу регулювалась за допомогою звичаєвого права. Звичаї виникли у процесі співжиття первісних людей, увійшли до їх побуту, свідомості, регулювали поведінку.

До прийняття Християнства у полян існував договірний шлюб (приведення нареченої до будинку нареченого), в основі якого був договір між родичами нареченого і нареченої. Предметом його могли бути принципова згода сторін про укладення шлюбу між їхніми дітьми, умови приведення нареченої і терміни одруження.

Дохристиянський шлюб полян характеризується такими рисами:

- встановлювався за допомогою язичницьких релігійних обрядів;
- у шлюб вступали в віці, у якому були вже можливі подружні стосунки;
- передбачав дотримання певних рівнів спорідненості;
- до обряду входила і плата за наречену в формі віна і приданого.

Надалі приведення нареченої до будинку нареченого як форма шлюбу набувала більш вагомого значення, оскільки була більш цивілізованою завдяки існуванню певних договірних вимог (згоди молодих, їх родичів, існуванню як віна, так і приданого), і взагалі, як найбільш наближена до християнського світогляду.

Список використаних джерел:

1. Форми укладання шлюбу в Україні у до християнські часи / В. Озель // Юрид. Україна – 2010. – №10. – С. 29–30.
2. Полное собрание русских летописей. В 10 т. Том первый. Лаврентьевская и Троицкая летописи. – СПб.: Тип. Эдуарда Праца, 1846. – 298 с.
3. Нижник Н.С. Правовое регулирование семейно-брачных отношений в русской истории. – СПб.: «Юридический центр Пресс», 2006. – 278 с.
4. Ярмонова Е.Н. Правовое положение женщин на Руси с IX по XV век : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. – Ставрополь, 2004. – 195 с.
5. Щапов Я. Н. Брак и семья в Древней Руси // Вопросы истории. М., 1990. – № 10. – С. 218–219.
6. Пушкарева И.Л. Женщины Древней Руси. – М.: «Мысль», 1989. – 286 с.
7. Лещенко В.Ю. Семья и русское православие (XI–XIX вв.). – СПб.: «Издательство Фроловой Т. В.», 1999. – 396 с.

8. Шапов Я. Н. Княжеские уставы и церковь в древней Руси XI–XIV вв. – М., 1972. – С. 244.
9. Чистяков О.И. Российское законодательство X–XX веков в 9 т. – Том 1. Законодательство Древней Руси. – Москва: Юридлитература, 1984. – 432 с.
10. Омелянчук С. В. Формы и процедура заключения языческих браков в Киевской Руси // «История государства и права», 2007, № 8. – Электронный ресурс. – Режим доступа: <http://www.center-bereg.ru/d1226.html>.
11. Нидерле Л. Славянские древности. Пер. с чешек. Т. Ковалевой, М. Хазанова, ред. А.Л. Мошайта. – М.: Культурный центр «Новый Акрополь», 2010. – 744 с.
12. Момотов В. В. Формирование русского средневекового права в IX – XIV вв. – М., 2003. – 418 с.
13. Гальковский Н. Борьба христианства с остатками язычества в древней Руси. В 2-х томах. – Т. 2. – М.: Печатня А.И. Снегиревой, 1913. – 316 с.
14. Шпилевский С. М Семейные власти у древних славян и германцев. – Казань: Университетская тип., 1869. – 388 с.
15. Летописец Переславля-Суздальского. Составленный в начале XIII в. (между 1214 и 1219 годами). – М., 1851. – 217 с.